

ԻԱՆԱԴԱՆԱԿԱՆ ԺԱՄ

Քիչ մը դժուար տարազելի, բայց ընտանի բան մը կը պոտի կարծես, երբ, Մեծ Պահոց Քառասորդական շրջանին, Սաղաղական Ժամերգութիւնը կուգայ իր ստուերուն աշխարհը բանալ ամէն իրիկուն, մեր հոգիներն ի վար: Մանաւանդ որ, շարաններն ու ջահերը իրար ընծայած կ'ըլլան իրենց շքեղանքը, այսպէսով կարծես գիմաւորիլ ուզելով եկեղեցոյ տոնապաշտական թելագրութիւնները, միշտ հոգիներն ի վար: Իրա՛ն է արգեօք այս հաւաստումը, օտար ազգերու ներքին աշխարհներուն ալ համար, ու անոնց եկեղեցիներու գմբէ՛ններուն ալ ներքեւ: Հետաքրքրական պիտի ըլլար ասոր ճշտումը: Հայուն համար իրա՛ն է ատկա, կրօնական ու ազգային կրկնակ հանգամանքներով: Արտաքին ու ներքին լրացուցիչներով:

Որովհետեւ, հայուն կրօնազգած հոգին, իր անկուսներուն և իր տկարութիւններուն տառապանքը պիտի ապրի, գոտին մէջը քառասուն օրերու ինքնաշարժութիւն: «Իր մեղքերուն ծովը պիտի ալեկոծէ իր հոգին», Այնքան կենդանի են պատկերացումները իր յօրինած Ապաշխարութեան շարականներուն: Ու պիտի աղբսէ «գերծանիլ» զինքը

Այսպէսով է որ լերան վրայ առաջին անգամ իրարմէ կը զատուին երկար ատեն իրարու հետ շփոթուող վիճակները: Այդ օրերէն ասդին թաւալող դարերը հազիւ թէ անբաժան են Մեծ Արդապատին այնքան պայծառատեսութեան պատգամած այդ վիճակին թելադրանքները: Որո՞ւ համար գաղտնիք է որ տառապողներու անհուն լէզէնին դէմ այնքան քիչ ըլլան սուգին հերոսները, այսինքն մարդիկ՝ որոնք գիտնան իրենց շիղերուն վրայ դիպուած կակիծէն, զրկանքէն, մոխիրէն հանել պատտաւ մը կապոյտ, կոոր մը հոգի, երկուքն ալ գերծ մեր աշխարհի կնիքէն, պայմաններէն, յաւերժ և անաշխար թելադրելու չափ յաւերժութեան, աշխարհայութեան մեծ յղացքը մեր ներքը:

Սգաւորը ամէնէն մօտին է Աստուծոյ, ամէնէն բարին ըլլալէ վերջ մարդոց:

ԵՂԻՇԷ՛ ԱՄՐԻԱՊԵՏ

որսալ ուզողին որոգայթներէն: Ու ասիկա այնպիսի խորունկ ըզձաւորութեամբ՝ որ՝ երկինքը ընդունելու, Աստուծոյ որդիին յաւերժեան խորհուրդովը երաշխաւորուած հոգեկան խաղաղութիւնը, պայծառութիւնը, լոյսը իր մէջ տանելու, անո՞ղ պարուրուած ապրիլու երազը, թիւ թիւ կը կախուի իր աչքերուն դիմաց: Հայ Եկեղեցիի պաշտամունքները կրօնական ամէնէն անսեթեւեթ արարմունքները ունին որդեգրած: Ամէնէն զուսպ շարժումներով: Ամէնէն լուրջ ու պարզունակ խորհրդաւորութեամբ: Ուր հոգիները յալորդաբար կը կանչուին փառաբանութեան երգին, օրհներգութեամբ վերացումին: Կը հրաւիրուին միասնաբար խոնարհեցումին: Հայցողական աղօթքին: Ու կ'արձակուին թեթեւացած հոգիով, պայծառ նայուածքով՝ շղարշ երկինք ալ իրենց հոգիներուն մէջ ծփանալու:

Իսկ իբրեւ արձագանգ՝ դողումը անոր կենքին, անոր մշուշ ու կապար դարեւրուն, ինչպէսզական Ժամերգութիւնը իր շարականներուն մէջ կը տարազէ կոհակ կոհակ քարացումը, յորդուն երգը հայ ժողովուրդին: Տուայտանքը անոր խոշտանգուած շիղերուն: Կարօտը անոր ծիծղուն արտերուն: Սարսափը անոր գիշերներուն: Տրտումն սփոփանքը իր քրտնեղովը ցօղուած հասկերուն ոսկեացումին, վայելու՛մին: Քաղցրութիւնը իր զաւակներուն: Իրիկնանալը, թեթեւացումը անոնց խոնջած մարմիններուն: Ու դեռ . . . անհուն գալարումներուն դէմ անհունաբաղձ թրթռումը խաղաղութեան, երջանկութեան, արքայութեան, յարութեան ծաւալին:

Քրիստոնէայ Եկեղեցիներու կազմաւորման շրջանին, շահեկան պիտի ըլլար աշխատանք մը՝ ինչպէսզական Ժամերգութեան ոգին, աշխարհը, ըմբռնումը համադրել փորձող: Ամէն ժողովուրդ իր ապրումներուն խտութեամբը պիտի երանան զարեւրած մը՝ մշտապէս և ամէնքէն զգացուած, բայց քիչերէ վաչելուած, այս աշխարհի դաշտերուն: Հայուն հոգին, անտարազելի բայց սրտառու յայտնութիւնն է անհոր կամար իբրեւ կը նստէ շքեղ յօրհնումով իր ինչպէսզական:

Քրիստոնէական առաջին գաւերէն միակ զգալի, իրական ողբերգութիւնն է այս խա-

աբերցումը կհանքին, երբ մարդիկ ամեն
իրիշուհ հարկին ներքեւն էին իրենց քառնին
խաղաղութիւնը ինքզինու երկինքէն: Որոշ
անունին, որուն փառքին իբրեւ պաշտօն,
իրենց մարմինները ենթակայ էին անժա-
մանայ խռտանկումի, և իրենց գլխերնե-
րն՝ լծաթիւն տակը անապինք անդահանք-
ներու:

Ու նկուզներու այդ գիշերներէն մինչև
գետաւափոր խոռոչներու մէջ ընդթարչումը,
ջիւղ ջիւղ անդամատուտով մարդուն, քառ-
ներորդ իսկ գարուն, (որքան թեւագրաւ-
ան են, այս ուղղութեամբ, զերջին դըր-
ւագներու խուժմանը Հայ Պատմութեան) ճա-
կատաբարը նոյն է գծուելու քրիստոնեայ ա-
նւեռին: Աւելի կենդանի ի՞նչ յուզում կըը-
նար մշուշ կապի՞ն աչքերուն մէջ, իրենց
աստուածն իսկ պաշտելու անկարող, չը
թոյլատրուած հոգիներուն: Աւելի՞նք քան
ցտորտ այդ կրակի կեանքին, յամենցող ու
սպառող պապայր խաղաղութեան:

Որքան ալ անբաւական զգանք մենք զմեզ միշտամուխ ըլլալու ուսուցմասիրութեան մը, ուր յայտնաբերուէր պատմական ժամանակագրական զարգացումը ինչպէս զականին, ներքին է սակայն մեր կողմէ ճիշդ, Հայ Եկեղեցւոյ պաշտամունքին մէջ, անոր երգերուն ու աղօթքներուն վկայութեանցը ճամբով, տիրական ու նոյն ոգին փնտռել, զգալ փորձելու։ — Դժուար է ընդունիլ թէ Ժամագիրքին զանազան կարգերը, սկզբնապէս, պատշաճնացնումներն եւ զած ժանկան Ժաքանուծութիւններու օրական կենցաղին։ Ու բաշխուած՝ անոնց հասնողագործայ զբաղանքներուն, դազարի ժամերուն։ Որով, սաղմոսին բացատրութեամբ սեօթն անգամ յաւուր օրհնեցող զեղծքը իր տառայի իրագործումը կը գտնէ ինք մանական դրուծիւններու մէջ։ Մեր ժամագիրքին թիւով ինը մասերէն ինչպէս զականն ու Հանգստեան բացառիկ տագնապնէրու խնդրանքներու պարագային միայն կը պաշտօնային արդէն։ Բայց նուազագոյն մինչեւ ԺԲ. դար կը բարձրանայ վերջնական, ամբողջական դրուագումը ինչպէս զական կարգին։ Ու Նայեաց Սիրովը որքան որ Ծնորդալի Հայրապետին անձին ու չրջանին մասնահնչումը կ'ընէ այդ դրուագումի գործին մէջ, աւելի չանհկանօրէն անիկա մտածել կուտայ ոգիին այն միութեան, որ այդչեւ

պէս՝ ժամանակի անանջըպետ տարածութեան մը մէջէն, նոյն յուզումները կը բանայ դէպի աւագանը ցեղին արիւնին, անոր պատմութեան :

Յաւ է ձեռքի տակ չունենալ հատոր մը, աշխատանք մը, ուր կազմակերպուած, յատկուած ըլլային շրջանները, պայմանները ժամապաշտութեան այսպէս վերաւոր մասին՝ նախնադոյն իր վիճակներէն դէպուներկայ իր կերպարանը։ Արդարեա ինչ շահեկանութիւն պիտի բերէր, ձեռնարկ մը՝ եկեղեցւոյ պաշտամունքներուն եղաշրջման պատմութիւնը պարզաբանող, վերկառուցող՝ վաճեքերէն ներս անոնց ընդունած կերպաւորումներուն ընդմէջէն։ Ու յետոյ քաղաք ու գիւղ փոխադրուած։ Իրենք զիրենք ձեւելով, ամփոփելով ասոնց կարեկիւնութիւններուն, կեանքի բերումներուն։ Թէ իսկ ամանագրութեան՝ նման գործ մը աւելի հեշտ պիտի դարձներ փորձելով՝ կերպաւորումը հաստատող ցեղային այն զօրաւոր զգացումներուն, որոնք ամէնէն շատ մարմին ու ձեւ են հագած Հայ Ժամագիրքի իտաղապնով։ — Գրտեք միայն թէ այսինչ գործերը, երբ, յորինուած է այսինչ վարդապետին, կամ յարեւումն է այսինչ հայրապետին։ Մինչդեռ ստոյգ վկայութիւնը այդ եղաշրջումներուն, աւելի կենդանի ու ներուժ պիտի կացուցանէր մեր յարմումայդ զգացումներուն։ Ու մենք աւելի մօտէն հաղորդ պիտի ըլլայինք այն ապրումներուն, որոնք կը թելադրուին մեզի իրիւ հոգեյատակը մեր պաշտամունքներուն խորունկ բերումը մեր ժողովուրդի պատմութեան, դարէ ի դար։

Այս տեսակէտէն, մեր Ժամագիրքին մէջ նուազ խնդուող, քիչ փոփոխութեան ենթարկուած կարգերէն իտաղապականը ամէնէն համասեռներէն է։ Պարզապէս բաղակցութիւնը ունեցողներէն։ Բայց խիտ ու թելադրական։ Իբրեւ պահի մը մէջէն ամբողջ ժողովուրդը, մեր, աշխարհ մը պատկերող յորինում։ Անոր տաքնապներուն, հպարտութիւններուն, նուաստացումին, համակերպումին դիմադրումներովը խորացող, թափանցող, և գանձք ալիք ալիք վերբերող վարդապետ։

Մեր այս հաւաստումը կը տարուինք
հաստատել մինչև իսկ նախնագոյն յօրին-
ուածքին մէջէն խաղաղական ժամին: Իւ-

բաքանչիւր կարգ, սկզբնապէս, բաղկացած է սաղմոսէ, անոր հետեւող մաղբաճէ. որուն կը յաջորդէ հաստացեալներուն ուղղուած հրաւէր մը՝ Բարոզ, ինքնամփոփումի, ուշքը ցրուածութիւնէ հաւաքելու, եւ, այդպէսով, իրենց խնդրանքը՝ աղօթով, աստուցանելու Բարձրեալի զանգրկին։ Ժամերգութեան ամէն կարգ վերածելի է սոյն հիմնատարերուն։ Այս տուեալներով, իմա զառկանի պարզագոյն ձևին մէջ գրիթէ ոչինչ կը գտնենք, իբրեւ աղօթք, երգ կամ Բարոզ, որ ստեղծուած, յօրինուիւր բերէր հայ միտքին, հայ հոգիին։ Ուր՝ ձայն մը, շեշտ մը ըլլար քաղուած, ըլլար դրուած, պատմական որոշ շրջանէ, հոգեվիճակէ։ Շնորհեա մեզ Տէր երգը, Նալեաց Սիրովի ու ի Բեմ հայցեմք յաւելիալ, դրուագ մասեր են։ Վերջին երգերը իրենց հեղինակին ճամբով, որոշապէս ծանօթ մէջ շրջանէ, իսկ առաջինը՝ անստոյգ իր խմբագիրով, հաւանական պիտի նկատենք մեր միջնագարէն, Բագրատունեաց խորխտ, յաղթական, յանձնապատասխան տասնամեակներէն իջնող։

Իայց նոյնիսկ այդ սաղմոսներուն, և անոնց յարասարբ յօրինուած մաղթանքներուն, աղօթքներուն մէջ պարագայ մը կայ դիտելի. — ըսինք թէ անտեղ գոյութիւն չունի ստեղծագործ հայ միտքը, նաեւ մասնաւոր միջնորդող մը հայ աշխարհէն։ Ե. դարու հայ պատմութիւնը թաւալուն կոհակում մըն է հզօրագոյն ապրումներու, լքումներու, պրկումներու, կարելիութիւններու և պոռկութիւններու։ Ու Ե. դարուն արդէն ժամրդջացած կը համարուի Հայ եկեղեցւոյ Ժամագիրքը։ Հեռու պիտի ըլլայինք ճշմարտութիւնէ, հետեցնելով սակայն թէ չենք ունեցեր Հայրապետներ՝ իրենց շրջանը լեցնելու կարող, և իրենց ժողովուրդին ձգտումներուն հաղորդ, որպէսզի անհրաժեշտութիւնը զգային այդ յուզումները փոխանցելու, և աղօթքի ու երգի ձևին տակ, զիրենք յաջորդող սերունդներուն։ Հարկ է դիտել թէ, օտար ու եկամուտ տարերեւոյ այդ կարգին մէջ կը հանդիպինք, այս անգամ, օգտագործուած, իւրացումով սեղծումի մը, եթէ կարելի է այսպէս ըսել։ Երանելի այն Հայրապետը որ ինքազառկան ժամերգութեան մը կարգաւորումը կը ձեռնարկէ Ե. դարու երկրորդ կէսին հաւանաբար, այնպիսի համարներ և գլուխներ ըն-

տրած և իրարու է բերած սաղմոսներէն, որ անդիմադիր ծորումով մը կը բռնուիս ներութենէն իր զգայնութեան, հաղորդականութենէն իր հոգիին։ Հոն, ծալք ծալք կը բացուին այն վիճակները, որոնք դարբն առաջ ապրող սաղմոսներուն և անոր ցեղին կեանքը, անկախութիւնները պատկերելով հանդերձ, հարազատ արտայայտութիւնը կը բերեն իր ալ ժողովուրդին ապրումներուն։

Սխալի մէջ չենք, երբ ընդունինք այդ հոգեբանութիւնը Ե. դարու ընդհանրութիւնները իր մէջ համադրող։ Այդ օրերուն, մեր փառքերը շատ մօտիկն էին, չմոռցնելու համար։ Այդ օրերուն, մեր Եկեղեցին հզօր յաղթանակով մը դուրս էր ելած իր վրայ գործադրուած խոշոր բռնութենէն. — Վարդանանց պատերազմը՝ իր հետեանքներով, ազատագրումի մը Հայ եկեղեցիին։ Բայց Սրբազան Հայրապետը աչքին առջև ունէր գինը այդ յաղթանակին։ Սխալի մէջ չենք դարձեալ երբ շարունակենք այդ յաղթանակին գինը երկարաձգել այս անգամ անխուսափելի տկարացումներով, հոգիներէն ներս շքեղ զոհերուն, մեր ազատ նախարարներուն զարմերուն, և իրենց հովանաւորած եկեղեցիներու մշակներուն ալ խորը։ Խնչ կը զգտնէր Հայրապետը, տրտմութենէ, կորսնչէ վեր, որուն համար մարդիկ յօժարէին կեանքի լուծը կրել։ Երկինքը ինքնաբերաբար կը դառնար գինը այդ տազնապին։ Ահա թէ ինչո՞ւ խորունկ տրտմութիւն, բեկում պարունակելով հանդերձ, ինքազառկանի կարգը իսկազառկութեան և յոյսի, անուշադն տրտում երազի բարեխառնութեան մը մէջէն կը խօսի մեզի մինչև այսօր, ինչպէս խօսած էր Ե. դարուն։ Բանաւոր է մասնաւոր թէ նախքան երգերու, շարականներու յաւելումը, իւրաքանչիւր կարգին մէջ նշանակուած սաղմոսները ամբողջութեամբ կը կարգացուէին։ Եղանակաւոր կամ փոխընթերցումի ձևով։ Ու եկեղեցւոյ մէջ ծընրադրող ժամուորը, իր և իր հայրերուն պատմութիւնը կը կարծէր լսելի, չմոռնուած տրտմութեամբ մը ունեղներով հետու դարերէ յառնող պահերը, յուզումները, նման տառապանքներէ զբաւուած ցեղի մը ու անոր մէջ զաւկին։

(Նաբ.)

ԹՈՐԿՈՄ ԱՅԵՂԱՅ